

**KELAM İLMİ'NİN YENİDEN
İNŞASINDA GELENEĞİN YERİ**

**Fırat Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi**

**“Kelam İlmî'nin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri”
Sempozyumu
13-15 Eylül 2004**

Tertip Kurulu

Prof.Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Doç. Dr. Temel YEŞİLYURT-Doç. Dr. Erkan YAR
Doç.Dr. Selim ÖZARSLAN-Doç.Dr. Fikret KARAMAN
Yrd. Doç.Dr. İskender OYMAK-Yrd. Doç.Dr. İsmail ERDOĞAN
Yrd. Doç.Dr. Ahmet BAĞLIOĞLU-Dr.Mehmet ATALAN-Dr.Muhammed ÇAKMAK
Dr.H. Emin SERT-Dr.İhsan SOYSALDI
Mustafa TÜRKGÜLÜ

Sekretarya

Yrd.Doç.Dr.Adem TUTAR

- Bildirilerde yer alan yazıların hakları saklı olup, yazıların tamamı veya bir kısmı kaynak gösterilmeden iktibas edilemez.
- Bildirilerde yer alan yazıların dil, bilim ve hukuksal açıdan her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DEKANLIĞI
Mühendislik Kampusu
23200/ELAZIĞ

II. TEBLİĞ GELENEKSEL KELAM SÜRECİNDE SÜNNET- İTİKAT İLİŞKİSİ

Dr. Hamdi GÜNDOĞAR*

Giriş

Risaletin Mekke’de geçen ilk on üç yılında ağırlıklı olarak inanç konuları tebliğ edilmiş, tevhide aykırı inanç unsurları ortadan kaldırılmış ve sonuçta İslam akidesi ortaya konulmuştur. Hz. Peygamber, diğer konularda olduğu gibi akaidle ilgili meselelerde de Kur’an ayetlerini bildirdikten sonra bazı açıklamalarda bulunmuştur. Hz. Peygamber’in beyan görevi çerçevesine giren bu açıklamalar bazen gelen ayetin tefsiri, bazen de tefsirle beraber bazı ilave bilgiler şeklinde olmaktadır. Hz. Peygamber’in akaidle ilgili Kur’an ayetlerinde zikredilmeyen bazı fer’i meselelerde açıklamalarda bulunması sünnetin itikatta bilgi değeri taşıdığına bir ifadesi sayılabilir. Nitekim Hz. Peygamber’in akaid’e müteallik hadisleri gerek onun hayatında gerekse vefatından sonra bazı ihtilafların giderilmesinde doğrudan etkili olmuştur.

Hız. Peygamber henüz hayatta iken itikadı ilgilendiren bazı konularda tartışmalar olmuş ve zaman zaman sahabe tarafından akaidi ilgilendiren bazı meseleler Hz. Peygamber’e sorulmuştur. Hz. Peygamber’e Ruh’un mahiyeti, Zu’l-Karneyn, Ashab’ı-Kehf, Kıyamet’in alametleri v.b. konularda sorular sorulmuş, o da gereği gibi cevaplandırmıştır.

Hız. Peygamber zamanında Kur’an’da varid olan “muhkem” ve “müteşabih” ayetler hakkında da bazı tartışmalar olmuştur. Kur’an’ın “Sana kitabı indiren O’dur. Onda kitabın temelini teşkil eden muhkem ayetler vardır. Kalplerinde eğrilik olanlar, sırf fitne çıkarmak, kendi arzularına göre yorumlamak için onların müteşabih olanlarına uyarlar. Oysa onların yorumunu ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar ise; “Biz ona inandık, hepsi Rabbimizin katındadır” derler”.¹ Ayetiyle ilgili olarak Hz. Aişe (v.58/678) şöyle rivayet ediyor: Rasulullah (s) bana “Ya Aişe, Kur’an’ın yalnız müteşabih ayetlerine uyanları gördüğünde –ki Allah onları Kur’an’da zikretmiştir- onlardan sakın, buyurdu.”² Bu hadiste müteşabih ayetlere uyan-

* Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni, Malatya.

¹ Al-i İmran, 3/7

² Buhari, Tefsir, 1

lardan sakınılması emredilmiştir. Ancak sonraki dönemlerde sözkonusu ayetler üzerinde kendi görüşlerini takviye maksadıyla Hariciye, Mu'tezile ve Cehmiye gibi fırkalar tarafından çeşitli yorumlar ve tartışmalar yapılmıştır.³

Hız. Peygamber döneminde sahabenin zihnini meşgul eden konulardan birisi de kader meselesidir. Hız. Peygamber itikadi konuların tartışılmasını şiddetle red ettiği halde, bazı Müslümanların bu gibi konularda düşünmeleri ve soru sormaları, zihinlerde bazı istifhamların oluştuğunu göstermektedir. Ebu Hureyre (v.59/678) bir rivayetinde şöyle diyor: "Bir gün bazı arkadaşlarla kader konusunda tartışıyorduk. Hız. Peygamber yanımıza gelip bizi bu halde görünce, öfkesinden yüzü ateş gibi kızarak bize: "Bununla mı emrolundunuz, yoksa ben size bunu emretmek için mi gönderildim." Buyurdu."⁴ Diğer bir hadiste de Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: "İçinizden hiç biri yoktur ki, Allah onun mekanını cennet veya cehennem olarak yazmamış olsun. Aralarından biri, ya Rasulallah! O halde çalışmak neye yarar? Diye sorunca, Hız. Peygamber cevaben: Çalışın, herkese çalıştığı şey kolaylaştırılır, dedi⁵ ve sonra şu ayetleri okudu: "Kim verir ve sakınırsa ve en güzeli de tasdik ederse biz de ona en kolayı hazırlarız. Fakat kim cimrilik eder ve kendisini müstağni görür ve en güzeli de yalanlarsa biz de onun için en güç olanı kolaylaştırırız."⁶

Görüldüğü üzere henüz Hız. Peygamber hayatta iken akıllara bazı sorular takılmış, bunlar üzerinde fikirler ileri sürülmüştür. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Hız. Peygamber'in zamanında itikadi konularda düşünceler üretilmesi ve zihinlere takılan bazı soruların Hız. Peygamber'e sorulması bir tartışma ortamı meydana getirmek veya başka bir gayeye matuf olarak değil, daha ziyade merakın giderilmesine ve o konuda sağlam bilgi sahibi olma gayesini taşımıştır. Hız. Peygamber'in aralarında olması, vahyin gelmeye devam etmesi ve sorularına en güzel şekilde cevaplar verilmesi sahabe için tartışmayı gerektirecek bir alan bırakmamıştır.

1-Kelam'ın Oluşumunda Etkili Olan İlk Unsurlar

Hız. Peygamber'in Vefatından Sonraki İlk İhtilaflar

Hız. Peygamber'in vefatıyla ortaya çıkan dini ve siyasi ihtilaflar ve bu ihtilaflar üzerinde yapılan tartışma ve yorumlar daha sonra sistematik hale gelen Kelam ilminin habercisi niteliğindedirler. Kelam'ın bu ilk oluşum sürecinin hemen başlarında sünnetin çözüme ulaştırılan bir unsur olarak dev-

³ Bkz. Işık Kemal. Mu'tezil'nin Doğuşu ve Kelami Görüşleri, s.15, Ankara 1967

⁴ Tirmizi, Kader, 1

⁵ Müslim, Kader, 6-7

⁶ Leyl, 92/5-10

reye girmiş olması dikkat çekicidir. Nitekim sünnetin Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra itikada müteallik meselelerin çözümünde etkin rol aldığını gösteren bazı örnek hadiseler bulunmaktadır. Bu olaylar arasında şunları saymak mümkündür; Hz. Peygamber'in vefatında, onun nereye defnedileceği ashab arasında tartışılırken, Hz. Ebubekir (v.13/634)'in rivayet ettiği "Peygamberler öldükleri yerde defnedilirler"⁷ hadisiyle mesele çözüme kavuşmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların karşılaştığı en büyük problemlerden biri şüphesiz Hz. Peygamber'in yerine halifenin kim olacağı meselesiydi. Sahabe tarafından çeşitli fikirler ortaya atılmış ve bazı tartışmalar yaşanmıştı. Bu önemli mesele Hz. Ebubekir'in Hz. Peygamber'den rivayet ettiği "İmamlar Kureyştedir"⁸ hadisi ile o gün için geçerli olan şartlarda çözüme kavuşmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra üzerinde ihtilaf edilen konulardan birisi de bazı kişilerin zekat vermekten kaçınmalarıdır. Sahabilerden bazıları bunlarla savaşmanın doğru olmayacağını söylerken, bazıları onlarla savaşılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Zekat vermeyenlerle savaşılmamasını savunan Hz. Ömer, savaştan yana tercihini koyan Hz. Ebubekir'e: "Peygamber, "La ilahe illallah deyinceye kadar insanlarla savaşmak için emrolundum; bunu söyledikleri an, benim için malları ve canları dokunulmaz olur" dediği halde sen nasıl olur da bunlarla savaşırısın?" dediği zaman, Hz. Ebubekir cevap olarak: Evet ama Hz. Peygamber hemen bu hadisin arkasında " ancak hakkıyla söyleyenler" demedi mi? Bunu hakkıyla söylemenin bir şartı da şüphesiz namaz kılmak ve zekat vermektir"⁹; onlar bu vecibeleri hakkıyla yerine getirmedikçe, bu dokunulmazlığa kavuşmuş olamazlar. Bundan dolayı namazla zekatı birbirinden ayırmak isteyen bu gibi insanlara karşı sonuna kadar mücadele etmek, benim başlıca görevlerimden birisidir" dedi. Sonuçta Hz. Ebubekir'in rivayet ettiği hadis ve sahip olduğu görüşü, hem Hz. Ömer hem de onun düşüncesinde olan Müslümanlar tarafından doğru bulunarak, zekat vermek istemeyenlerle mücadele edilmesi kararlaştırıldı.¹⁰

Geleneksel Kelâm'ın problemleri içerisinde tartışılacak diğer bazı ko-

⁷ Münavi, Feyzu'l-Kadir, IV, S.460; Mısır, 1356 Eş'ari, Makalatu'l-İslamiyyin, I,s.36, Beyrut, 1416/1995

⁸ A.b.Hanbel,Müsned, III/129,183; IV/421. Hadisin değişik varyantları için bkz. Buhari, Ahkam, 2

⁹ Buhari , el-İ'tisam bi'l-Kitabi ve's-Sünne 2, Zekat, 1

¹⁰ Eş'ari, Makalatu'l-İslamiyyin, I, s.36,37,

nuların ilk nüvelerini de sahabe döneminde görmek mümkündür. Hz. Osman (v.35/656)'ın şehid edilmesinde ve Hz. (v.40/661) Ali dönemindeki siyasi karışıklıklarda ashabtan bazılarının fitneye düşme korkusuyla konuşmaktan kaçındıkları görülmektedir. Ashab'ın böyle bir tutum takınmasında Hz. Peygamber'in bir hadisinin etkili olduğunu söylenebilir. Ebu Hureyre ve diğer bazı sahabilerin rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber gelecekte birtakım fitnelerin zuhur edeceğini bildirerek şöyle demiştir; "Fitne zuhur ettiği zaman, oturan yürüyenden, yürüyen koşandan hayırlıdır. Dikkat ediniz eğer böyle bir şey olursa, devesi olan devesine, koyunu olan koyununa, arazisi olan arazisine sığınsın; hiçbirisi yoksa sığınacak yer bulsun"¹¹

Hz. Peygamber'in bu hadisinde Müslümanlar bir fitne ortamında fitneye karışmamaya, ondan sakınmaya davet edilmişlerdir. Nitekim bu davete uyan sahabe Hz. Osman şehid edildiği zaman ne onun mazlum olarak öldürüldüğünü söyleyenlere, ne de Hz. Ali ve arkadaşlarının haklı olduklarını iddia edenlere muvafakat etmişlerdir. Bunlar hakkındaki hükmü Allah'a bırakmışlardır.¹²

Hz. Peygamber'in vefatından sonra bazı konularda ihtilafların çıkması olağan bir durumdur. Hz. Peygamber hayatta iken ona sorular yöneltiliyor ve cevapları alınıyordu. Hz. Peygamber'in vefatıyla Müslümanlar ortaya çıkan birçok problemle baş başa kalmışlardı. İslam'ın getirdiği düşünce hürriyetinin bir gereği olarak da Müslümanlar ortaya çıkan meseleler üzerinde düşünmüşler ve bu düşüncelerini açıklamışlardır. Ancak Müslümanlar ihtilaflı konularda Hz. Peygamber'in vefatından sonra da önce Kur'an'a, sonra Hz. Peygamber'in sünnetine başvurmuşlar, daha sonra da Kur'an ve sünnetin ışığında problemleri çözme yoluna gitmişlerdir.

2- Sünnetin Bir Kavram Olarak İtikadi Konularda Yer Alması

Hicri I. asrın ortalarında hilafetin, siyasi ve itikadi bir mesele olarak ortaya çıkmasının yanında büyük günah ve iman problemleri ekseninde Haricilik, Şia ve Mürcie birer düşünce ekolü olarak belirmişti. Hicri II. asrın ilk çeyreğinde ise Mu'tezile bir kelim ekolü olarak ortaya çıkmıştı. Bu ekollerin ortaya çıkış sürecinde Mürcie ve Ehl-i Sünnet çevresi kible ehlinden hiç kimsenin büyük günah dolayısıyla tekfir edilemeyeceği¹³ ve ebedi olarak cehennemde kalmayacağı düşüncesini taşıyorlardı.¹⁴ Ancak Hariciler, büyük

¹¹ Buhari, Menakıb, 25; Müslim, Fiten, 10

¹² Koçyiğit, Talat; Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar, s.2, Ankara, 1989

¹³ Eşari, Makalatu'l-İslamiyyin, I, s, 222,

¹⁴ Markizi, Takıyuddin, Ahmed b. Ali, el-Mevaiz ve'l-i'tibar bi zikri'l-hitat ve'l-asar, II, s.350

günah işleyenin kafir olduğunu ve ebedi cehennemlik olduğunu söylüyordu. Mu'tezile ise; büyük günah işleyen ne kafirdir ne de mü'mindir, bu ikisi arasında bir yerdedir diyordu.¹⁵

Bir süre sonra Mürcie ile Ehl-i Sünnet arasında, imanın tanımı, imanda istisna ve halifelerin fazilet sırasıyla ilgili konularda önemli anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başladı. Zamanla Hariciye, Mürcie, Şia, Kaderiye ve Mu'tezile'nin fikirlerine karşı Ehl-i Sünnet çevrelerinde tepki oluşmaya başladı. Bu mezhepler tarafından ileri sürülen görüşler sonradan ortaya çıkmış olan re'y ya da bid'at olarak kabul edilirken mezhep mensuplarına da ehl-i bid'at adı verildi.¹⁶ Ehl-i Sünnet, Ehl-i bid'at olarak kabul edilen fırkaların görüş ve iddialarına Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in sünnetiyle cevaplar veriyordu. Ehl-i Sünnetin bu şekilde Kur'an ve hadisten delil getirmesiyle sünnet, Hicri I.asrın sonlarından itibaren itikadi ve siyasi konularda bid'at'ın karşısında, Kur'an'ın yanında önem kazanmaya başladı. Böylece sünnet, hicri I. asrın sonlarından itibaren siyasi ve itikadi konularda kavramlaşma sürecine girmiş oldu.¹⁷

Sünnetin itikadi meselelerde bir kavram olarak kullanılmasından sonra, halifelerin tarihi sırası, hayrın ve şerrin Allah'tan geldiği, gaybla ilgili bilgilerin Allah'a havale edilmesi, büyük günah işleyenlerin mü'min sayılması vb. konular sünnet çerçevesi içerisinde kabul edilegelmiştir. Bu görüşlerin aksi olan, dört halifenin sırasını tartışmak, kader'in nefyedilmesi, imanla birlikte günahın zarar vermeyeceği, büyük günah işleyenlerin tekfir edilmesi gibi hususlar ise bid'at olarak görülmüştür. Bu konularda ortaya çıkan anlaşmazlıklardan sonra, sünnet kelimesi, daha bilinçli bir şekilde bid'ate karşılık itikadi bir içerikle kader, itizal ve irca gibi onradan ortaya çıkan fikirlerin karşısı olarak kullanılmıştır.¹⁸

3- Geleneksel Kelam Ekollerinde Sünnet-İtikat İlişkisi

H. I. Ve II. Asırlarda itikadi bazı konularda farklı mezheplerin ortaya çıkmasında en önemli etken akla dayalı farklı görüşlerin ortaya konulmasıdır. Akla dayalı bu görüşlerin beraberinde birçok ihtilafı getirmeleri ve farklı mezhep oluşmasına sebep olması, Ehl-i Sünnet olarak adlandırılan kesimde tepkilere neden olmuş, bu ihtilaf ve problemlerin giderilmesi gayesiyle de Kur'an ve Hadisten deliller getirilmiştir.

Hz.Peygamber'in vefatından sonraki dönemde, sahabe arasında hadisle-

¹⁵ Şehristani,el-Milel ve'n-Nihal, I, s.141,Beyrut,1990, Eşari,a.g.e, I, s.168

¹⁶ Kutlu, Sönmez, İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler, s.38, Ankara, 2000

¹⁷ Bkz.Kutlu,Sönmez,age,s.47

¹⁸ Bkz.Kutlu,Sönmez,age,s.48

rin amel ve itikatta kabul edilmesindeki temel prensip; hadisi rivayet eden kişinin doğru ve emin olması, hata yapmadığına dair kesin kanaat olması, verdiği haberin sübut ve delalet bakımından kendisine tercih edilebilecek başka bir nassa ters düşmemesidir.¹⁹ Sahabe döneminde bazı kişilerin rivayet ettikleri hadislerin kabul edilmesi için şahid istenmiş, şahit tutulan sahabenin ikrarından sonra rivayet edilen hadis kabul edilmiştir. Bunun dışında sahabe döneminde hadislerde mütevatir, ahad ayırımı, ahad hadislerin akidede delil olarak alınıp alınmaması gibi bir tartışma meydana gelmemiştir. Ahad hadislerin itikatta delil olma durumları ve İslam kelamında bir değere sahip olup olmadıkları ile ilgili görüş ve tartışmalar H. I. asrın sonlarına doğru itikadi mezheplerin ortaya çıkmasıyla başlamıştır.

Selef imamları ve onların tabileri ameli ve itikadi herhangi bir konuda önce ayetleri zikreder, sonra konuyla ilgili hadisleri naklederlerdi. Selef alimlerinin önemli bir kısmı sıhhatinden şüphe edilmeyen ahad hadislerin amelde olduğu gibi akide ile ilgili meselelerde de delil kabul edilebileceği görüşünü taşımışlardır. Selefîyenin öncülerinden A. b.Hanbel (v.241/855)'e göre Ashab-ı kiram, Tabiun ve Etbau't-tabiun tarafından nakledilen ahad hadislerin hem amelde hem akaidde kesin delil olarak kabul edilmesi gerekir.²⁰

Selefi anlayışı benimseyen alimlerden İbn Hazm (v.456/1064)'e göre muttasıl bir senedle Hz. Peygamber'e ulaşan ve sahih olan ahad hadisleri kabul etmek dinin aslındandır. Ona göre ahad hadisler hem amelde, hem de itikatta delil teşkil ederler.²¹ İbn Hazm ahad hadislerin itikatta delil olduklarına şu örnekleri verir; Hz. İsa'nın nüzülü, Deccal'in varlığı ve sıfatları, kabir azabı, sırat, havz, şefaaf ve Hz. Peygamber'in, ümmetinin büyük günah işleyenlerine şefaaf etmesi.

Müteahhir Selefîyenin son dönem temsilcilerinden Takiyüddin İbn Teymiye (v.728/1327), muhaddislerin sahih kabul ettiği ahad hadislerin bütün alimler nezdinde olmasa bile, hadis uzmanları tarafından en azından mana yönünden mütevatir sayıldığını belirterek akaidin her meselesinde kesin delil teşkil ettiğini savunmuştur.²² Aklın nakille çatışmayacağını söyleyen İbn Teymiye'ye göre sahih olduğu kesin olan hiçbir ahad hadis akılla çelişmez. Eğer aralarında herhangi bir çelişki sözkonusu olursa, o zaman sahih olan ahad hadise itibar edilir ve akli bilginin doğruluğu tartışılır. Bu-

¹⁹ Bkz.Ertürk, Mustafa, "Haber-i Vahid", DİA, XIV, s.350

²⁰ Yavuz, Y. Şevki, "Haber-i Vahid", DİA, XIV, s.354

²¹ İbn Hazm, el-İhkam fi Usul'i'l-Ahkam, I, s.87,97, Mısır. tsz.

²² İbn Teymiye Takiyüddin Ahmed, Memul Fetava, XIII, s.351, Kahire, 1404

nunla beraber apaçık akli ilkelerle çelişen bilgiler veren haber söz konusu olursa bu, haberin uydurma olduğunu gösterir.²³

İbnu'l-Kayyim el Cevziyye (v.751/1350), ahad hadislerin itikatta delil olduğunu kabul ederek, şefaah, rü'yet, kelam, tecelli, meşiet, vech, yedeyn, nüzul, istiva vb. konularda rivayet edilen hadislerin Kur'an'a muvafık olduğunu ve delil teşkil ettiğini belirtir.²⁴ Ona göre Hz. Peygamber Allah'ın varlığı ve birliği ile Allah'ın sıfatlarını, İslam'ın farzlarını ve rükünlerini bildirdiği gibi bildirmiş ve bu haberler manevi mütevatir derecesine ulaşmıştır. Böyle oldukları için de delil teşkil ederler.²⁵

Selef dönemi İslam alimleri itikadi konularda Kur'an'ın yanında Hz. Peygamber'in sahih hadislerine yer vererek önceliği akla değil nakle vermişlerdir. Selefe mensup İslam alimlerine göre Hz. Peygamber'den nakledilen sahih hadisler amelde ve itikatta delil teşkil ederler. Selefi düşüncede sünnet, İslam akaidinde Kur'an'dan sonra başvurulacak delillerden birisidi ve bu durum aynı zamanda geleneksel Kelamın oluşum sürecinde sünnetin epistemik bir değer olarak yerini aldığını ifade etmektedir.

4-Mu'tezile Kelamında Sünnet-Kelam İlişkisi

Mu'tezile imamları itikadi ve ameli esasların bilinmesinde birinci delilin akıl olduğunu, naklin ise akılla bilinenleri tamamlayıp açıkladığını iddia etmişlerdir. Mu'tezile imamları akıl ile nakil arasında bir çelişme olduğu zaman, nakli te'vil ederek akla uydurmaya çalışmışlardır.²⁶ Mu'tezile ekolünün, bilgi değeri açısından Hz. Peygamber'in hadislerine bakış açısı da Mu'tezile'nin genel düşüncesini yansıtmıştır.

Mütevahir hadis olarak nakledilen Sünnetin dinde delil olarak alınması konusunda İslam alimleri arasında görüş birliği mevcuttur. Seyfuddin Amidi (v.631/1037)'nin ifadesine göre bu görüş birliğine Mu'tezile imamları da dahildir.²⁷ Ancak bazı Mu'tezile imamlarının farklı görüşleri Mu'tezile mezhebinde mütevatir haberin kesin bilgi ifade ettiği konusunda bir fikir birliğinin olmadığını göstermektedir. Mesela Mu'tezile İmamlarından Nazzam (v.231/845)'a göre mütevatir olarak rivayet edilen haber ravileri de yalan üzerinde ittifak edebilirler. Bundan dolayı mütevatir haber kesin delil değildir.²⁸ Diğer bir Mu'tezile imamı olan Ebu'l-Hüseyin el-Basri (v.413/1022)

²³ İbn Teymiye, Der'ü-Tearuzi'l-Akl ve'n-Nakl, thk., R. Salim, II, s.432, Riyad, 1971

²⁴ İbn Kayyim, Muhtasarü's-Savaiki'l-Mürsele, II, s.455. Baskı yeri yok. tsz.

²⁵ İbn Kayyim, a.g. e, II, s.470

²⁶ Bkz. Şehristani, el-Milel ve'n-Nihal, I, s.62-102

²⁷ Amidi, Seyfuddin, el-İnkam fi Usulü'i-Ahkam, II, s.27, Beyrut, 1418/1988

²⁸ Bağdadi. Abdulkahir, el-Fark beyne'l-Firak, s.87, Mısır, 1367

ye göre ise mütevatirin verdiği bilgi zaruri değil nazardır.

Mu'tezile'nin kurucusu Vasıl b. Ata'ya (v.131/748) göre; haberin bilgi kaynağı olabilmesi için sübut ve mana itibariyle incelenmesi gerekir. Mu'tezile'nin ileri gelen alimlerinden Amr b. Ubeyd (v.136/753) ise; bilgilerin kaynağı olarak öncelikle akla, daha sonra mütevatir habere güvenilmesi gerektiğini söylemiş, ahad habere bilgi kaynağı nazarıyla bakılamayacağını savunmuştur.²⁹

Mu'tezile'nin önde gelen imamlarından Ebu'l-Huzeyl el-Allaf (v.235/849)'a göre, gözle görülme imkanı olmayan geçmiş olaylarla ilgili haberlerin rivayet zincirinde biri veya daha çoğu cennetlik olan en az yirmi kişi bulunmadıkça kabul edilmez. Aralarında cennet ehli bulunmadıkça, yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayanların sayısı tevatür derecesine ulaşmış olsa bile kafirler ve fasıkların haberleri delil olarak kabul edilemez. Ebu'l Huzeyl ayrıca şunu iddia etmiştir: Dört kişiden az bir topluluğun haberi bir hüküm ifade etmez. Yirmi kişiye kadar, dört kişiden fazla kimseden gelen haberlerle ilmin doğuşu doğru olabilir de, olmayabilir de. Ancak aralarında cennetliklerden biri varsa yirmi kişinin haberi ile ilmin ortaya çıkmasının gerekliliği muhal değildir.³⁰ Abdülkahir Bağdadi'ye göre buradaki "cennetlik" kimseden maksat Mu'tezile' ye mensup bir kişi demektir.³¹

Mu'tezile'nin büyük imamlarından olan Nazzam (v.231/845) ise, bazı durumlarda mütevatir haberin reddedilmesinin mümkün olması gibi, karinelere bağlı olarak ahad haberin kesin bilgi ifade etmesinin de mümkün olacağını söylemiştir. Mesela ağır hasta olduğu önceden bilinen bir kişinin ölümü ahad haber ile öğrenilirken cenaze hazırlıklarının görülmesi bu haberin kesin bilgi ifade etmesini sağlar.³²

Nazzam, Hacerü'l-Esved'in cennetten dünyaya indirilmiş beyaz bir taş olduğunu ve müşriklerin günahları sebebiyle karardığını nakleden rivayetin akla aykırı görüldüğünden dolayı reddedilmesi gerektiğini söyler. Eğer böyle olsaydı onun müminlerin itaatlerinden sonra beyazlaşması gerekirdi. Yine ona göre İbn Mesud'dan nakledilen ayın yarılması mucizesiyle ilgili ahad haber de doğru değildir. Çünkü bu kadar önemli bir olayın mütevatir haber

²⁹ Carullah, Zühdi, Hasan, el-Mutezile, s.10, Kahire. 1947/1366; Yavuz, Y. Şevki, a.g.m., DİA, XIV,s.353

³⁰ Bağdadi, Abdülkahir, çev. Fiğlalı, E. R. el Fark Beyne'l Fırak, s.113, İst. 1979; Carullah, Mutezile, s.119

³¹ Bağdadi, a.g.e., s.113,114

³² Kadı Abdülcebbar, thk. Mahmud el-Hudari, Mahmud M. Kasım, el-Muğni, XV,s.392, Kahire, 1965-1385

olarak tarihe geçmesi ayrıca müslümanlar tarafından kafirlere karşı delil olarak kullanılması gerekirdi.³³

Mu'tezile ekolüne bağlı alimler ahad hadislerin tek başına delil kabul edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Mu'tezile'ye göre ahad haberler yakîn değil, zan ifade ederler, akide ise kat'i olan akıl yoluyla tespit edilir, zan ifade eden ahad haberlerle değil.

Mu'tezili alimlerden Ebu'l-Hüseyn el-Hayyat (v.290/902) ahad haberi temelden kabul etmemektedir. O, mütevatir haberde mü'min ve kafir ayrımı yapmaksızın her ikisinin de haberini kabul ederken, ahad haber olduğu için dini konularda adil mü'minin haberini reddeder.³⁴

Ali el-Cübbai (v.303/916), Kur'an'a aykırı olmamak şartıyla ahad hadislerin zan ifade edeceğini ve zannın kuvvetli hale geldikten sonra ilim meydana getirebileceğini kabul etmiştir.³⁵ Bununla beraber ahad hadislerin akaid meselelerinde değil, ameli konularda delil olabileceğini belirtmiştir.³⁶

Ebu'l Hüseyin el-Basri (v.413/1022)'ye göre: Hz. Peygamber'den nakledilen bütün hadislerin yalan olması muhaldir. Aynı şekilde söz konusu bütün haberlerin doğru olması da mümkün değildir. Ahad hadisın sıhhatı hakkında kesin hüküm verebilmek için ümmetin, o hadisın sıhhatı ile hükmedip, gereği üzerinde fikir birliği etmiş olması gerekir.³⁷ El-Basri'ye göre; ahad haber ilim ifade etmez ve çoğunluk da ahad haberin ilim gerektirmediğini söylemişlerdir.³⁸ Böyle olunca ahad hadis itikadi meselelerde de delil olmaz.³⁹ Ancak ahad haberler ile amel edilir.⁴⁰

Mu'tezile imamlarının çoğu Hz. Peygamber'in hadislerinde ifade edilen Kevser, sırat, mizan, şefaahat, ru'yet gibi akaide müteallik meseleleri inkâr etmişlerdir.⁴¹ Mu'tezile imamları, rüyet ile ilgili haberleri sıfatlar konusundaki anlayışlarıyla bağdaştırmamışlardır. Hz. Peygamber'in şefaatiyle ilgili haberleri de "va'd ve vaid" prensipleri ile "el-menzile beyne'l-menzileteyn" anlayışlarına aykırı görmüşlerdir. Mu'tezile, "Müminin kalbi Rahman'ın

³³ Razi, Fahrudin, el Mahsul, II,s.160, Riyad,1400/1980

³⁴ Ebu'l-Huseyn el-Hayyat, el-İntisar, s.45, Beyrut, 1957

³⁵ Kadı Abdülcebbar, el-Muğni, XV, s.330,

³⁶ Kadı Abdülcebbar, Şerhu Usuli'l-Hamse, s.770, Kahire, 1965/1385.

³⁷ Basri, el-Mu'temed fi Usuli'i-Fıkh, Beyrut,1384/1965, I,s.550, 555

³⁸ Basri, a.g.e., I,s.566

³⁹ Basri, a.g.e., I,s.567

⁴⁰ Basri, a.g.e., I,s.622

⁴¹ Abdülhalim, Tarık, A. Muhammed, Mutezile, s.84,85, Beyrut, 1996/1417

parmaklarından ikisi arasındadır, onu dilediği gibi değiştirir”⁴² hadisini teşbih ve cebr ifade ettiği gerekçesiyle reddetmiştir.⁴³

Öte yandan Mu'tezile sem'iyat konularından kabir azabıyla ilgili hadislere itiraz etmemiştir. Bunun sebebi de bu hadislerin Mu'tezile'nin temel ilkeleriyle çelişmemesidir. Kadı Abdülcebbar (v.415/1025), İbn Ravendi (v.297/909)'nin bu konuda “Mu'tezile kabir azabını kabul etmez” diyerek Mu'tezile'ye haksızlık yaptığını söyler.⁴⁴

Kadı Abdülcebbar'a göre; tek raviye dayandığından ahad hadisın yalan veya yanlış olma ihtimali vardır. Bundan dolayı akaidde delil kabul edilemez. Bu tür hadislerin akaid konularında delil olabilmesi için akla, Kur'an'a ve sahih sünnete uygunluk şartlarını taşıması gerekir. İnsanların fiilleri ve ru'yetullah meselelerine dair örneklerde olduğu gibi, eğer bunlardan birine aykırı düşerse reddedilir veya mümkünse te'vile tabi tutulur.⁴⁵

Mutezile'nin büyük temsilcilerinden olan Kadı Abdülcebbar teorik olarak ahad haberleri itikadda delil kabul etmemekle beraber, kitaplarında akaidle ilgili birçok konuda ahad haberleri kullanmıştır. Şöyle ki, “İmamlar Kureyş'tendir.”⁴⁶ “Kaderiyye bu ümmetin Mecusileridir.”⁴⁷ “Ben ve sen Harun ile Musa gibiyiz.”⁴⁸ “Ben kimin dostu isem Ali'de onun dostudur.”⁴⁹ gibi rivayetler⁵⁰ bunlardandır. Prensipde ahad hadisleri delil olarak kabul etmeyen Mu'tezile, söz konusu hadisleri muhaliflerinin aleyhlerine kati birer delil olarak kullanmaktan çekinmemiştir. Kadı Abdülcebbar Cebriye'yi tenkid ederken şu uydurma habere⁵¹ yer verir: “...Onlar Rahman'ın hasımları, yalancı şahitler ve şeytanın askerleridir...”⁵²

Kadı Abdülcebbar'ın kendi mezhebi lehine kullandığı diğer bir haberde şudur: “Şerden i'tizal eden hayrın ortasına düşer.”⁵³ Kadı Abdülcebbar'ın şer ile kastettiği muhtemelen Mu'tezile'nin muhalifleridir.

⁴² Müslim, Kader, s.17

⁴³ Kadı Abdülcebbar, Şerhü-Usulî'l-Hamse, s.268

⁴⁴ Kadı Abdülcebbar, a.g.e., s.730, Aynı mlf., Fazlu'l-İ'tizal, s.201-202

⁴⁵ Kadı Abdülcebbar, el-Muğni, XV, s.362; aynı mlf., Şerhu Usulî'l-Hamse, s.770

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, III/129, 183; IV/421

⁴⁷ Ebu Davud, Sünnet, 16.

⁴⁸ Buhari, Fezailu Ashabi'n-Nebi, 9

⁴⁹ İbn Mace, Mukaddime, 11; Tirmizi, Menakıb, 20

⁵⁰ Kadı Abdülcebbar, el-Muğni, IV,s.224, 227, 230, 231; XV,s.255, 269, 270; aynı mlf., Şerhu Usulî'l-Hamse,s. 154, 496, 581, 773, 775, 776.

⁵¹ İbnu'l Cevziyye, Kitabu'l-Mevduat, thk., A. Osman, I,s.276, Yer yok, 1983

⁵² Kadı Abdülcebbar, Şerhu-Usulu'l-Hamse, s.774

⁵³ Kadı Abdülcebbar, Fazlu'l-İ'tizal, thk., F. Seyyid, s.166, Tunus, 1974

Mu'tezili İbn Murtaza'da kendi mezhebini desteklemek için uydurma haberlere yer vermekten çekinmemiştir. İbn Murtaza'nın hadis diye naklettiği bir söz şöyledir: "Ümmetimden Vasıl b. Ata diye bir adam çıkacak, hak ile batılı birbirinden ayıracak."⁵⁴

Sonuç olarak denilebilir ki; istisnalar dışında Mu'tezili alimler, ahad haberlerin zan ifade ettiklerini, bundan dolayı dinde hüccet olmadıkları ve dolayısıyla akaidde de delil olmadıkları görüşünü benimsemişlerdir.⁵⁵

5-Matüridi Kalamında Sünnet-Kelam İlişkisi

Ehl-i Sünnet ekolüne mensup kalam mezhepleri itikadi birçok meselede Mu'tezile'nin hilafına görüş serdetmişlerdir. Ancak ahad hadislerin itikadi meselelerde ki delil olma durumunda Ehl-i Sünnet mezhepleriyle Mu'tezile'Ehl-i Sünnet'in iki büyük kalam ekolünden Matüridiliğin kuruluşuna öncülük eden Ebu Hanife'nin (v.150/767) ahad hadislerle ilgili görüşleri şöyledir: Kur'an'a aykırı bilgiler ve hükümler ihtiva eden ahad hadislerin reddedilmesi gerekir. Çünkü Hz. Peygamber'in Kur'an'a ve akla muhalif bir beyanda bulunması mümkün değildir. Bunu kabul etmek Hz. Peygamber'i tasdik etmenin bir gereğidir. Kur'an'a ve akla aykırı olan ahad hadisin kabul edilmemesi Hz. Peygamber'i yalanlamak değil, ona bu isnadı yapan kişinin sözünün reddedilmesi anlamındadır.⁵⁶ Hanefiyye'nin büyük imamlarından Serahsi, ahad hadislerin itikadda delil olamayacağını ileri sürmüştür. Ona göre ahad hadisler amelî konularda hüccet olmakla beraber itikadda hüccet olmazlar. Allah'ın sıfatları, tevhid, peygamberliğin ispatı gibi konular kati ilim gerektirdiğinden dolayı ancak şek ve şüphe olmayan yollarla bilinebilirler.⁵⁷ İmam Serahsi başka bir ifadesinde şöyle diyor: "Kabir azabı ve benzeri konularda rivayet olunan hadislerle gelince, bunlarını bazısı meşhurdur, bazıları ise ahaddır. Bu ise kalbin ona bağlanmasını gerektirir. Kalbin bir şeye bağlanması suretiyle olan imtihan, onunla amel etmek suretiyle olan imtihan derecesindedir yahut daha da önemlidir. Bu da zaruri ilim değildir."⁵⁸

Maturidiliğin kurucusu Ebu Mansur el-Maturidi'ye göre, ahad hadislerin kabul veya reddedilebilmesi için ravilerin durumunun araştırılması, muhte-

⁵⁴ Murtaza, Ahmed b. Yahya, thk., T. W. Arnold, el-Munye ve'l-Emel, s. 18, Leibzig, 1902

⁵⁵ Bkz. el-Amidi, el-İhkam, II.s.71,72; İbn Hazm, el-İhkam,s. I/118-119; İbn Rüşd, el-Keşf an Menahici'l-edille (Felsefetü İbn Rüşd içinde), s.102, Kahire 1388/1968; Basri, a.g.e., I, s.566; Koçyiğit Talat, a.g.e.,s. 246; Yavuz, Y. Şevki, a.g.m., DİA, XIV,s.353

⁵⁶ Ebu Hanife, el-Alim ve'l-Müteallim, s.31-33, (Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İst, 1992)

⁵⁷ Serahsi, Usûl, I,s.321, 322, Thk., Ebu'l-Vefa el-Efgani, Haydarabad 1372

⁵⁸ Serahsi, Usûl, I,s.329

valarının doğruluğu açık olan nasslarla karşılaştırılarak değerlendirilmesi gerekir. Ancak Maturidi buna rağmen ahad hadisın gerçeği tam olarak ifade edemeyeceğini bildirmiştir. Maturidi ahad hadisın ameli konularda bazen kabul edilebileceğini, itikadi konularda ise kabul edilmeyeceğini belirtir.⁵⁹ Ne var ki Maturidi gerek Kitabı't-Tevhid'inde⁶⁰ gerekse Te'vilatu'l-Kur'an'da ahad haber olan rivayetleri delil olarak kullanmıştır. Maturidi'nin delil olarak aldığı rivayetlerin bazıları şöyledir. "Onların (şehitlerin) ruhları Allah katında yeşil kuşların kursaklarındadır."⁶¹ "Güneş batıdan doğuncaya kadar tevbe arz olunur",⁶² Peygamber'e sur soruldu. O da "üfürülen bir boynuz" olduğunu söyledi.⁶³ "Kıyamet günü ölüm bir koç suretinde getirilir ve boğazlanır."⁶⁴ "Dünya mü'minin zindanı, kafirin ise cennettir."⁶⁵ "Kim Allah'a kavuşmak isterse Allah da ona kavuşmak ister. Kim Allah ile buluşmayı istemezse Allah da onunla buluşmak istemez."⁶⁶ Kaderiyye bu ümmetin Mecusileridir.⁶⁷ "İstemeyenler hariç ümmetimin bütün fertleri cennete girer..."⁶⁸ "Benim takdirime rıza göstermeyen, verdiğim belaya sabretmeyen kimse benden başka bir rab edinsin."⁶⁹ "Kıyamet günü ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz, O'nu görmekte haksızlığa uğratılmayacaksınız"⁷⁰, "Her çocuk fitrat üzer doğar. Ne varki anne ve babası onu sonradan Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi yapar."⁷¹ "Cibril hadisi"⁷², el-Esmau'l-Hüsna"⁷³ hadisi.

Maturidiyye'nin, İmam Maturidi'den sonra gelen önemli imamlarından Ebu'l-Muin en-Nesefi (v.508/1115); kabir azabı gibi ahiret halleriyle ilgili ahad hadislerin yaygınlık kazandığı için istidlali ilim ifade ettiklerini belirt-

⁵⁹ Maturidi, Kitabı't-Tevhid, s.9, Neşr. Fethullah Huleyf, İstanbul, 1979

⁶⁰ Bkz. Maturidi, Kitabı't-Tevhid, s.100,124,139, 310, 317, 389, 390, 465, 490,550,580.

⁶¹ Müslim, İmare, 121.

⁶² Buhari, Hudud, 20; Müslim, İman, 104.

⁶³ Tirmizi, Kıyamet, 8.

⁶⁴ Buhari, Tefsiru Sureti'l-Meryem; Müslim, Cennet, 40.

⁶⁵ Müslim, Zühd, 1; Tirmizi, Zühd, 16; İbn Mace, Zühd, 3.

⁶⁶ Müslim, Zikir, 14; Tirmizi, Cenaiz, 10.

⁶⁷ Ebu Davud, Sünne, 16.

⁶⁸ Buhari, İ'tisam, 2

⁶⁹ Münavi, Feyzu'l-kadir, VI, 224

⁷⁰ Buhari, Tevhid, 42; Müslim, İman, 299, 300

⁷¹ Buhari, Cenaiz, 92; Müslim, Kader, 25; Ebu Davud, Sünnet, 17; Tirmizi, Kader, 5

⁷² Buhari, İman, 3, 37, Tefsir, 31; Müslim, İman, 1, 5, 6, 7; Ebu Davud, Sünnet, 16; Tirmizi, İman, 4; Nesai, İman, 5, 6

⁷³ Buhari, Tevhid, 12; Tirmizi, Daavat, 82; İbn Mace, Dua, 10.

miştir.⁷⁴

Maturidi ekolünün önde gelen imamlarından Ebu Yusr M. Pezdevi (v.493/ 1100), itikadi meselelerde ahad hadislerin delil teşkil etmediğini şöyle ifade eder; “Haber-i vahid, ilim ifade etmediği için itikadi hususlarda hüccet olmaz. Zira itikadi esaslar yakın bilgiye dayanırlar.”⁷⁵ Ahad hadisleri yakın ilim ifade etmediği için itikatta kabul etmeyen Pezdevi, önce ahad olup sonra meşhur derecesine ulaşan hadisler için “onlar mütevatir gibi, Allah Teala'nın delillerinden bir delildir.” diyerek delil olarak kabul edilmelelerini istemiştir.⁷⁶

Ahad hadislerin itikattaki hücciyeti meselesinde Maturidi'nin görüşü büyük ölçüde Ebu Hanife'nin görüşleri paralelinde gelişmiştir. Ebu Hanife Hz. Peygamberden gelen hadislerin delil olarak alınabilmesi için Kur'an'a ve akla muvafık olmaları gerektiğini bildirmiştir. Ebu Hanife'nin görüşü; ahad hadisler sened ve metin olarak sağlam oldukları kesinleştikten sonra delil olarak kabul edilir şeklinde özetlenebilir.

İmam Maturidi ahad hadislerle ilgili olarak Ebu Hanife ile benzer görüşler ortaya koymuş fakat söz konusu hadislerin doğruluğundan tam olarak emin olunamayacağını, dolayısıyla itikatta delil alınamayacaklarını belirtmiştir. Ancak Maturidi'den sonraki alimler meşhur ve müstefiz derecesine ulaşan hadisleri mutevatirin bir kısmı gibi kabul ederek bu hadislerin itikadi konularda nazari bilgi ifade ettikleri sonucuna varmışlardır.

Sonuç olarak şöyle diyebiliriz: Maturidi ekolüne göre mütevatir derecesine ulaşmayan, ancak meşhur ve müstefiz derecesine ulaşmış ahad hadisler itikadi meselelerde zaruri değil ancak nazari ilim ifade edebilirler. Maturidiye mezhebi ahad hadis konusunda sahip olduğu bu görüşüyle selef âlimlerinde ziyade Mu'tezile alimlerinin görüşlerine yaklaşmıştır.

6) Eşari Kelamında Sünnet-Kelam İlişkisi

Ehl-i Sünnetin iki büyük kelam ekolünden Eşariyye'nin imamı olan Ebu'l-Hasen el-Eş'ari (v.324/934); itikadi meselelerde ahad hadisleri delil olarak kullanmıştır. İmam Eş'ari itikat konusunda görüşlerini; biz Allah'a, meleklerine, kitaplarına, rasullerine, Allah'tan gelen her şeye ve güvenilir kişilerin Hz. Peygamber'den rivayet ettikleri şeylere iman eder ve bunlardan herhangi bir şeyi reddetmeyiz.⁷⁷ şeklinde ifade etmiştir. Sünnet ile sabit olan akaid meseleleriyle ilgili olarak da Eş'ari şunları söylüyor: Deccal'in çıkaca-

⁷⁴ Nesefi, Tabsiratü'l-Edille, II/763, Kayseri Reşid Efendi Kütübü No.496

⁷⁵ Pezdevi, Usûlü'l-Pezdevi, II, s.690, (Keşfu'l-Esrar'ın hamişinde) İst, 1307

⁷⁶ Pezdevi, a.g.e., II, s.688

⁷⁷ Eş'ari, el-İbane an Usulü'd-Diyane, s. 8. Mısır, tsz.

ğına, kabir azabına, Münker ve Nekir'e inanırız. Mirac hadisini tasdik ederiz. Mü'minlerin ölüleri için sadaka ve duayı uygun görür ve Allah'ın dua ve sadaka sayesinde bunlara fayda dokunduracağına inanırız.⁷⁸

Eş'ari, el-İbane adlı eserinde Hz. Peygamber'den sahabe, tabiun ve hadis imamlarının rivayet ettiklerine inandığını belirtmiş ve hadislerde zikredilen akaid meselelerini almıştır. Bunlardan bazıları şunlardır; "Bedir gecesi ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz,O'nu görmekte bir sıkıntıya düşmeyeceksiniz."⁷⁹ "Kaderiye bu ümmetin Mecusileridir"⁸⁰ "Bir kimse anasının karnında kırk gün kaldıktan sonra kan pıhtısı haline gelir, sonra et ve kemik teşekkül eder. Bundan sonra Allah bir melek gönderir.Bu meleğe şu dört emir verilmiştir: Doğacak olan insanın rızkı,eceli,asi veya itaatkar olacağı. Buna göre Allah'a yemin ederim ki, içinizden biri veya bir kimse, cehennem ehlinin işini işler, öyle ki cehenneme girmesine bir kulaçlık mesafe kalır, fakat kitap (kader) önüne geçer, cennet ehline yaraşır bir iş işler ve cennete girer. Bir başkası cennet ehlinin;cennete girmesine bir iki kulaçlık mesafe kalır, fakat kitap öne geçer ve bu kimse cehennem ehline yaraşır bir iş işleyerek cehenneme girer."⁸¹ İmam Eş'ari bunlardan başka şefaet, havz ve kabir azabıyla ilgili bazı hadislere de yer vermiştir

Eş'ariliğin önde gelen imamlarından el-Cüveyni'ye (v.478/1085) göre ahad hadis amelde delildir ancak akidede delil olarak alınmaz.⁸² Ancak Cüveyni başka bir ifadesinde "Dinden olup da aklın caiz gördüğü her şeyin kabul edilmesi gerekir. Sırat, Mizan, Havz, şefaet, bütün bunlar haktır."⁸³ demektedir. Görüldüğü üzere Cüveyni'nin bu ifadesi, bir önceki "haber-i vahid akidede delil olarak alınmaz" görüşü ile bağdaşmamaktadır.

"Haber-i vahid akidede delil olmaz" diyen Cüveyni buna rağmen, Akidetü'n-Nizamiyye adlı kitabında akide ile ilgili bazı hadislere yer vermiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: "Kalbinde zerre kadar imanı olan cehennemde kalmaz."⁸⁴ "Son kelamı lailahe illallah olan cennete girer."⁸⁵ "Zani zina ederken imanı çıkar"⁸⁶ "Günahtan tevbe eden günah işlememiş

⁷⁸ Eş'ari, a.g.e.,s. 11

⁷⁹ Eş'ari,a.g.e.,s.14

⁸⁰ Eş'ari,a.g.e.,s.54

⁸¹ Eş'ari,a.g.e.s.62

⁸² Cüveyni, el-Burhan fı Usulî'l-Fıkh, s.388, 1412/1992, Basım yeri yok.

⁸³ Cüveyni, el-Burhan, s.112, 113.

⁸⁴ Cüveyni,el-Akidetü'n-Nizamiyye,s.88, Mektebetü'l-Ezher,1412/1992

⁸⁵ Cüveyn.,a.g.e.,s.90

⁸⁶ Cüveyni,a.g.e.,s.92

gibidir.”⁸⁷ “İman beş şey üzerine bina edilmiştir...”⁸⁸

Eş'ari kelim ekolüne mensup alimlerden Saduddin Teftazani (v.791/1388), İslam dünyasında asırlarca okunan kitabı Şerhu'l-Akaid'de bazı hadislere yer vermiştir. Bu hadisler; Ru'yetullah,⁸⁹ sadakanın ömrü uzatması,⁹⁰ Yakınları ziyaret etmenin ömrü uzatması,⁹¹ İdrarın kabir azabımın sebebi olması,⁹² Kabrin cennet bahçelerinden bir bahçeye veya cehennem çukurlarından bir çukura dönüştürülmesi,⁹³ Havz,⁹⁴ Şefaati,⁹⁵ İmamların Kureyş'ten olması,⁹⁶ Aşerei mübeşşere gibi konularla ilgilidir.

Teftazani Şerhu'l-Mekasid adlı kitabında da akide ile ilgili hadislere yer vermiştir. Bu hadisler; Ru'yetullah,⁹⁷ İnsan fiillerinin Allah'ın kudretiyle olduğu,⁹⁸ Allah'ın bütün yapanları ve yaptıklarını yarattığı,⁹⁹ Kaderiyenin bu ümmetin Mecusileri olduğu,¹⁰⁰ Mirac,¹⁰¹ Kabrin cennet bahçelerinden bir bahçeye veya cehennem çukurlarından bir çukura dönüştürüleceği,¹⁰² İmamların Kureyş'ten olduğu, Burnu kesik Habeşli birisi bile halife olduğunda ona uyulması gerektiği,¹⁰³ Fitne¹⁰⁴ ve Kıyametin alametleriyle¹⁰⁵ ilgilidir.

Eş'ari kelim ekolü içinde yer alan, müfessir ve mütekellim Fahrüddin Razi, Esasü't-Takdis adlı kitabında “ Ahad haberler zanni bilgi ifade ettikleri için Allah'ın varlığı ve sıfatları konusunda haber-i vahide dayanmak caiz değildir.”¹⁰⁶ dediği halde aynı kitabında Allah'ın sıfatlarıyla ilgili bir çok hadise yer vermiştir. Razi'nin kitabına aldığı hadislerden bazıları şunlardır:

⁸⁷ Cüveyni, a.g.e., s.93

⁸⁸ Cüveyni, a.g.e., s.95

⁸⁹ Teftazani, Sa'duddin, Haz.S.Uludağ, Şerhu'l Akaid, s.187, İstanbul, 1991

⁹⁰ Teftazani, a.g.e., s.223

⁹¹ Teftazani, a.g.e., s.223

⁹² Teftazani, a.g.e., s.252

⁹³ Teftazani, a.g.e., s.253

⁹⁴ Teftazani, a.g.e., s.257

⁹⁵ Teftazani, a.g.e., s.273

⁹⁶ Teftazani, a.g.e., s.329

⁹⁷ Teftazani, Şerhu'l-Mekasid, IV, s.192, Beyrut, 1409/1989

⁹⁸ Teftazani, a.g.e., s.192

⁹⁹ Teftazani, a.g.e., s.246

¹⁰⁰ Teftazani, a.g.e., s.267

¹⁰¹ Teftazani, a.g.e., V, s.48

¹⁰² Teftazani, a.g.e., s.114

¹⁰³ Teftazani, a.g.e., s.243

¹⁰⁴ Teftazani, a.g.e., s.306

¹⁰⁵ Teftazani, a.g.e., s.312

¹⁰⁶ Razi, Fahrüddin, Esasü't-Takdis fi İlmi'l-Kelam, s.168, Mısır, 1345/1935

“Allah vardı ve O’ndan başka bir şey yoktu.”, “Hastalandım, beni ziyaret etmedin, acıktım, doyurmadın...”, “Kim bana yürüyerek gelirse ben ona koşarım...”, “Haceru’l-Esved Allah’ın yeryüzündeki sağ elidir.”¹⁰⁷ “Mü’minin kalbi Allah’ın iki parmağı arasındadır.”¹⁰⁸ “Allah Teala Adem’i kendi suretinde yarattı.”¹⁰⁹ “Allah’ın ahlakı ile ahlaklanınız.”¹¹⁰

Görüldüğü gibi Eş’ari ekolüne mensup alimlerin ahad hadisler konusundaki görüşleri çoğunluk itibariyle, bu hadislerin itikadda delil olmayacağı yönündedir. Ne var ki mezhebin kurucusu imam Eş’ari’nin konuyla ilgili görüşü net değildir. Eş’ari ahad hadislerin ameli konularda kesin delil olarak kabul edilmesi gerektiğini söylediği halde akaid konularında delil olup olmadığınıla ilgili kesin bir ifade kullanmamıştır.¹¹¹ Eş’ari, kelami görüşlerini ihtiva eden el-Luma’ adlı eserinde de itikadi meseleleri ahad hadislerle delillendirmemiştir. Ancak Mu’tezile’den ayrılıp Ehl-i Sünnet’e intisap ettiği ilk yıllarda yazdığı el-İbane adlı eserinde bazı ahad hadisleri kullanmıştır.¹¹²

Diyebiliriz ki imam Eş’ari, haleflerinden biraz farklı olarak, akaid konularında ahad haberleri tamamen saf dışı etmemiş, gerektiği zaman onlara müracaat edilebileceğini göstermiştir.

Sonuç

Hz. Peygamber’in vefatından hemen sonra başlayan ihtilafların giderilmesinde ve akabinde oluşmaya başlayan İslam kelamının başlangıcında sünnet, bir kavram ve delil olarak yerini almıştır. Mu’tezile’nin aklı ön planda tutan yaklaşımına karşı Ehl-i Sünnet nakli öne almış, ancak akla da gereken değeri vermiştir. Ehl-i Sünnetin bu yaklaşımında Kur’an’ın yanında Sünnet de yerini almıştır.

Ameli meselelerde sünnetin kesin bir delil teşkil ettiği hususunda bütün Ehl-i sünnet müttefiktir. Ancak itikadi meselelerde bu ittifak olmamıştır. Selef dönemi alimleri mütevatir ve sahih ahad hadisleri amel ve itikat ayırımı yapmaksızın delil olarak alırken Eş’ari ve Matüridi kelamcıları ahad hadislerin itikadi meselelerde delil olamayacaklarını ifade etmişlerdir. Ehl-i Sünnetin selefiye sonrası kelamcıları itikatta ahad hadislerin delil olmadıklarını ifade etmekle bu konuda Mu’tezile kelamcılarıyla aynı görüşü paylaş-

¹⁰⁷ Razi, a.g.e., s.81

¹⁰⁸ Razi, a.g.e., s.82

¹⁰⁹ Razi, a.g.e., s.83

¹¹⁰ Razi, a.g.e., s.87

¹¹¹ İbn Furek, Mücerredü’l-Makalatı’ş-Şeyh Ebi’l-Hasan el-Eş’ari, 23, Beyrut, 1987

¹¹² Bkz. Eş’ari, el-İbane, 8, 10, 11, 16, 17, 28, 35, 36, 54, 62, 63, 64, 66, 69.

mışlardır.

Gerek Mu'tezile gerekse Ehl-i Sünnet kelimcileri teorik olarak kabul ettikleri "itikatta ahad hadisler delil olmaz" prensibinine pratikte zaman zaman uymamışlardır. Özellikle sem'iyat'a giren konularda kelimciler Hz. Peygamber'in hadislerine müracaat etmek zorunda kalmışlardır.

Mutezile kelim geleneğinde aklın verileri nakil ile teyid edilirken, Ehl-i Sünnet kelim geleneğinde akıl, naklin verilerini yorumlamış ve İslam düşüncesini oluşturmuştur. Ehl-i Sünnet'in geliştirdiği kelamda Kur'an'ın yanında sünnetin sunduğu veriler de değerlendirilmiştir. Geleneksel kelim Kur'an ayetlerini akıl ile yorumlayıp açıklarken zaman zaman sünnete de başvurmuş ve ondan yararlanmışlardır.

Sünnet, İslam düşüncesinin ve kelamının oluşum ve gelişim sürecinde belirli bir yer almıştır. Bugünün kelamında da sünnetin belirli bir yer alacağını söyleyebiliriz. Burada önemli olan sünnetin sahih olması ve sünnetin sıhhati konusunda oluşan şüphe ve tereddütlerin giderilmesidir.

Prof. Dr. Emrullah YÜKSEL (Başkan)

Hamdi beye çok teşekkür ederiz. Süresinde bitirmiştir. Muhit bey şimdi değerlendirmesini yapacaktır, buyurun Muhit bey.

Müzakere

Doç. Dr. Muhit MERT*

Sayın Başkan, Değerli Katılımcılar,

Müzakere edeceğim tebliğ, "Geleneksel Kelam Sürecinde Sünnet-İtikat İlişkisi" başlığını taşımaktadır. Sayın araştırmacının bu başlık altında klasik kelim çalışmalarında itikadi konuların sünnet verileriyle nasıl delilendirildiğini, bu delillerin mahiyetlerinin ne olduğunu ve bunların bilgisel değerini ortaya koymayı amaçladığı açıktır. Konunun kapsamlı bir araştırmayla ele alınması ve kelamın bilgi teorisi kapsamında tartışılması problemin çözümüne ışık tutacaktır. Ancak açıkça söylemek gerekirse bu çalışmada kısa değinmelerle konu ele alınmış, yeterince tahlillere girilmemiştir. Hatta bu husus haber-i vahidin itikadi konularda delalet değerini inceleyen başka araştırmacılar tarafından da daha önce ele alınmış olmasına rağmen onlara ulaşılmadığı görülmüştür. Örneğin, II. Koordinasyon toplantısında Sn. Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz Bey'in Kelam-Hadis İlişkisi başlıklı tebliğinden ve müzakerelerinden faydalanılabildi, bakılmamış.

* Gazi Üniversitesi, Çorum İlahiyat Fakültesi.